

*Алег Трусаў,
кандыдат гістарычных навук*

Рэгіянальныя музеі і турызм. Роля гістарычна-культурнай спадчыны ў фармаванні беларускай ментальнасці

У свой час мне, як сябру Рэспубліканскага грамадскага савета па справах культуры і мастацтва пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь, было даручана выступіць з дакладам на тэму "Роля гістарычна-культурнай спадчыны ў фармаванні беларускай ментальнасці" на III пасяджэнні вышэйназванага Савета, якое меркавалася правесці ў кастрычніку 2011 года ў Нясвіжы. Меркавалася, што тэма гэтага пасяджэння павінна была гучаць наступным чынам: "Ахова аб'ектаў гісторыка-культурнай спадчыны і іх выкарыстанне ў выхаваўчай рабоце і ў турыстычнай сферы". Доклад быў падрыхтаваны, у газеце "Наша слова" была надрукавана яго газетная версія, каб раздаць удзельнікам Савета [1], але паседжанне не адбылося, а праца Савета перапынілася на нявызначаны час. Таму дапрацаваная версія даклада прапануецца ўдзельнікам нашай канферэнцыі.

Турызм з'яўляецца адным з асноўных элементаў сучаснай глабальнай цывілізацыі, і таму гэта важная складовая частка нашай культуры. Сёння ідзе праца над стварэннем Кодэкса аб культуры, які павінен быць уведзены ў дзеянне ў 2015 годзе. Зараз яго канцэпцыя вынесена на грамадскае абмеркаванне. Вядома, што замежны, айчыны і рэгіянальны турызм будзе спрыяць міжнародным кантактам і прасоўванню інфармацыі аб гістарычна-культурнай спадчыне беларусаў у еўрапейскую і сусветную культурную прастору. Сярод розных відаў турызму вядучую ролю займае культурна-пазнавальны турызм. Паводле дадзеных статыстыкі, яго доля сярод іншых відаў складае 60%. У адпаведнасці з Хартыяй ЮНЕСКА па культурным турызме, прынятай у лістападзе 1974 года, культурны турызм мае мэту азнаямлення з помнікамі і славетымі мясцінамі.

Калі мы звернемся да сусветнай статыстыкі і возьмем за аснову такі паказчык, як колькасць замежных турыстаў на 1000 жыхароў краіны, то беларускія журналісты палічылі, што ў Польшчы гэты паказчык роўны 400 турыстаў, на Украіне - каля 500, у Літве - блізу 850, Расіі - 160, а ў Беларусі толькі 9 чалавек на 1000 жыхароў. Адным з фактараў павелічэння замежнага

турызму можа быць развіццё не толькі асобных турыстычных аб'ектаў, але і гістарычнага наваколя вакол іх. Вялікую ролю тут можа адыграць рэгіянальны турызм, як складовая частка рэспубліканскага, а таксама міжнароднага турызму.

Тут вельмі важна выкарыстаць патэнцыял мясцовых рэгіянальных музеяў, асяродкаў культурнага і мастацкага жыцця рэгіёна.

Выяўленчае мастацтва - адзін з найбольш важных элементаў культуры, які здольны сфармаваць пераканаўчы матыў для турыстычнай паездкі. Сёння ўсё больш папулярным становіцца выстаўленне на вядомых курортах (у памяшканнях гасцініц) твораў нацыянальнага выяўленчага мастацтва з мэтай знаёмства турыстаў з культурай рэгіёна. Гэта з поспехам робяць і мясцовыя музеі. Таксама дастаткова папулярнымі сталі фестывалі, якія шырока дэманструюць розныя віды і элементы нацыянальнага выяўленчага мастацтва.

Музычны патэнцыял рэгіёна з'яўляецца яшчэ адным прывабным элементам культуры. У некаторых краінах музыка выступае як асноўны фактар прыцягнення турыстаў. Вядомыя музычныя фестывалі штогод збіраюць тысячы ўдзельнікаў. Аўдыязапісы з нацыянальнай музыкай, продаж якіх распаўсюджаны ў большасці турыстычных цэнтраў, служаць добрым сродкам знаёмства турыстаў з культурай народа. Зараз карыстаюцца вялікім поспехам і рыцарскія турніры ў старажытных беларускіх гарадах.

Літаратурныя помнікі рэгіёна таксама складаюць істотны турыстычны матыў і аснову арганізацыі разнапланавых турыстычных праграм і маршрутаў. Літаратурныя творы валодаюць сілай ствараць уражанні аб краіне і яе культуры. У забаўляльныя праграмы для турыстаў мэтазгодна ўключаць літаратурныя туры па месцах, звязаных з імёнамі аўтараў і герояў вядомых літаратурных твораў.

Паломніцтва - адзін з самых старажытных відаў падарожжаў, які вядомы чалавецтву не адно стагоддзе. Да 80 % аб'ектаў турыстычнага паказу з'яўляюцца культавымі. Матывамі да паломніцкага падарожжа з'яўляюцца духоўнае імкненне наведаць рэлігійныя цэнтры і святыя месцы, асабліва паважаныя ў канкрэтнай рэлігіі, здзяйсненне культавых абрадаў. Нельга забываць і старажытныя могілкі.

Рэгіён, які прымае турыстаў, павінен прапаноўваць ім шырокі асартымент сувеніраў, выкананых мясцовымі майстрамі. Сувеніры - добрая памяць аб краіне.

У некаторых турыстычных цэнтрах ствараюцца спецыяльныя крамы ў нацыянальным стылі, дзе мясцовыя майстры вырабляюць сувеніры непасрэдна ў прысутнасці пакупніка. Гэтая форма гандлю сувенірнай прадукцыяй з'яўляецца своеасаблівай славагасцю рэгіёна і выклікае значную цікавасць у

турыстаў. Трэба, каб такія крамы былі побач з мясцовым музеем або ў самім музейным памяшканні.

Такім чынам, культурны патэнцыял рэгіёна ўвасоблены ў яго культурнай спадчыне. Для паспяховага развіцця культурнага турызму нацыянальныя турыстычныя арганізацыі павінны займацца распаўсюджваннем інфармацыі аб гістарычным патэнцыяле мясцовасці.

Аднак на нашу гісторыка-культурную спадчыну, асабліва рэгіянальную, прэтэндавалі і прэтэндуюць палітыкі і гісторыкі суседніх народаў і дзяржаў. І зараз падчас турыстычных экскурсій можна пачуць развагі пра "літоўскія" замкі, "рускія праваслаўныя святыні", "польскія" касцёлы і палацы. Гэта звязана з тым, што пасля падзелаў Рэчы Паспалітай беларуская эліта канчаткова была падзелена на "польскую" каталіцкую і "рускую" праваслаўную. Польска-моўная беларуская шляхта, нягледзячы на свой "ліцвінскі" і краёвы патрыятызм працавала на будучае адраджэнне незалежнай Польшчы, а былая ўніяцкая і праваслаўная шляхта далучылася, асабліва пасля паўстання 1863-1864 гадоў, да рускай імперскай ідэі. Менавіта яе прадстаўнікі і сфармулявалі тэорыю "заходнерусізма", якая мае рэцыдывы і ў сённяшняй Беларусі.

Толькі ў канцы XIX - пачатку XX ст. прадстаўнікі дробнай шляхты і "разначынцаў", дзеці мяшчан і сялян сфармулявалі канцэпцыю беларускай нацыянальнай ідэі, якая ўвасобілася ў абвяшчэнні спачатку БНР, а потым і БССР. Падрабязна пра гэта можна пачытаць у кнігах Леаніда Лыча і Максіма Карчанавы [2, 3].

Вось ужо дваццаць год як мы жывём у незалежнай беларускай дзяржаве, аб якой так марылі і за якую так змагаліся нашы продкі. І калі нехта кажа, што ў 1991 годзе незалежнасць беларусам звалілася з неба, гэта няпраўда, бо за яе адалі жыццё тысячы і тысячы нашых землякоў і асабліва ў XX стагоддзі.

Толькі ў незалежнай беларускай дзяржаве адносіны да гістарычна-культурнай спадчыны кардынальна змяніліся.

Па-першае, адкінута савецкая тэорыя "ваяўнічага атэізму", паводле якой былі рэпрасаваныя тысячы святароў, разбураны і перабудаваны сотні храмаў, а новыя храмы будаваць забаранялася. Зараз вернікам вернута большасць іх святынь, будуецца новыя храмы, і гэты працэс працягваецца. Культывая архітэктура зноў стала неад'емнай часткай нашай гістарычнай спадчыны. Але паўсталі і новыя праблемы. Напрыклад, у якім стылі адбудоўваць храм, калі ён паслядоўна належаў розным канфесіям і шмат разоў мяняў сваё аблічча? Што рабіць, каб не паўтаралася гісторыя з Барысаглебскай царквой у Наваградку, падмуркі якой збудаваны яшчэ ў XII ст., а купалы вежаў, нягледзячы на пратэсты грамадскасці, "упрыгожылі" "псеўдарускія цыбуліны", што значна сапсавала яе гістарычныя абрысы? Ці разумеюць праваслаўныя святары, якія

вельмі вальготна пачуваюцца ў нашай краіне, што яны пераносяць на беларускую зямлю пры будаўніцтве цэркваў і манастыроў копіі рускіх храмаў XVIII - XIX стст., якія незваротна нішчаць наш гістарычны ландшафт? Чаму ні адзін з іх не зрабіў храм у выглядзе славугай Спаса-Прэображэнскай царквы XII ст. з Полацка, альбо па прыкладзе храмаў у Сынкавічах і Мураванцы? Ім грунтоўна не хапае беларускай ментальнасці і беларускага патрыятызму.

Чаму псеўдарэстаўратары ў Менску і іншых гарадах Беларусі разбураюць старажытныя будынкi і на іх месцы ставяць іхнія нязграбныя копіі? Бо іх цікавяць толькі грошы, асабліва калі ідзе новае будаўніцтва, а расцэнкі на рэстаўрацыйныя работы значна большыя, чым на звычайную будоўлю.

Чаму заняўдбаныя сотні беларускіх могілак, асабліва вясковых, чаму там вальготна сябе адчуваюць вандалы і п'яніцы? Бо іх з дзяцінства не вучылі шанаваць сваіх продкаў і сваю малую Радзіму.

І нарэшце, чаму менавіта ў апошнія 15 год, калі дабрабыт нашых людзей палепшыўся, апошняя вялікая вайна, дзе загінуў кожны трэці беларус, скончылася ў 1945 годзе, наша насельніцтва імкліва старэе і хутка вымірае, а нашыя мужчыны часта не дажываюць да пенсіі?

Адна з прычын у тым, што людзі жывуць толькі сённяшнім днём, іх не цікавіць гісторыя і культура, мова і традыцыі продкаў, а толькі грошы, чарка і скварка, бо школа і ВНУ не далі ім прышчэпкі нацыянальнай годнасці, любові да прыгожага, да культурнага адпачынку, да валанцёрскай працы і кразнаўчай зацікаўленасці. Людзі не маюць пачуцця нацыянальнай годнасці, гонару за сваю гісторыю і не разумеюць сваёй гістарычнай місіі, альбо, калі сказаць па навуковаму: "пасіянарасці".

Узнікае пытанне, колькі беларусаў будзе жыць на нашай зямлі праз 100-200-1000 гадоў? І ці варта адбудоваць нашыя замкі, палацы і храмы, калі сюды пераселяцца шматлікія азіяцкія мігранты, якім ужо зараз недальнабачныя чыноўнікі абяцаюць тысячы даляраў на пераезд.

Праблема беларускай ментальнасці закранае шмат якіх беларускіх і замежных даследчыкаў, і я хачу прывесці некалькі прыкладаў з іхніх апошніх прац.

Пачнём з праблемы "вялікай і малой Радзімы". Культуролаг Юлія Чарняўская сцвярджае, што існуюць дэфініцыі "вялікая Радзіма" - прастора з дакладна акрэсленымі дзяржаўнымі межамі, калі супадаюць этнічныя і тэрытарыяльныя межы, і тэрмін "метафізічная Радзіма", калі межы этнасу аморфныя, і вобраз "вялікай Радзімы" перацякае ў культурную памяць этнасу. Так, межы Вялікай Малдовы, Вялікай Балгарыі, Вялікага Турана і г.д. шырэішыя, чым межы краін-нашчадкаў [4, с. 153].

А што для нас, беларусаў пачатку XXI ст., "вялікая Радзіма"? Вялікае

Княства Літоўскае, Рэч Паспалітая, Расійская імперыя, СССР ці БССР? І што рабіць, калі межы БССР з 1 студзеня 1919 па верасень 1991 года мяняліся не па нашай волі шмат разоў? Ці варта выкрэсліваць з нашай гістарычнай памяці гістарычна-культурную спадчыну Вільні і Смаленска, Беластока і Дзвінска, "Вострую браму святую" і Супрасльскі манастыр?

Як развіваць гістарычную памяць нацыі, калі беларус хоць адзін раз у жыцці не наведае Вільню, не ўбачыць характава нашай старадаўняй сталіцы?

Пра сітуацыю з Вільняй добра сказаў Тымаці Снайдэр у сваёй кнізе "Рэканструкцыя нацый: Польшча, Украіна, Літва і Беларусь, 1969-1999". Ён піша: "У 1920 годзе літоўскія нацыянальныя дзеячы выдатна ведалі, што ў Вільні амаль няма літоўцаў. Іх прэтэнзіі на гэты горад насілі гістарычны і палітычны характар. Толькі дзякуючы адукацыйнай палітыцы ў міжваенным і савецкім часе людзі "даведаліся", што Вільня, калі Польшча захапіла яе ў 1920 г., была этнічна літоўскім горадам. Падобным чынам у 1920 годзе Пілсудскі і Жалігоўскі (якія, дарэчы, паходзілі з Віленскага краю, а не з сапраўднай Польшчы - А.Т.) анексавалі Вільню не як польскія нацыяналісты або ворагі Літвы, а як палякі-літвіны... Яны дзейнічалі не ў рамках парадыхмы "этнічнай" нацыянальнай дзяржавы, а мяркуючы, што Вялікае Княства Літоўскае можна адрадыць у форме федэрацыі" [5, с. 368].

Варта дадаць, што падобную спробу крыху раней, у 1919 годзе, зрабілі бальшавікі, абвясціўшы Літоўска-Беларускую ССР са сталіцай у Вільні.

Узнікае пытанне: чаму ў нашых школьных падручніках няма нават згадкі пра гэты падзеі, якія не меншым чынам паўплывалі на гістарычную ментальнасць беларусаў?

Цяпер варта разгледзець такое вызначэнне як "мая зямля" альбо "малая радзіма". Юлія Чарняўская лічыць, што "малая радзіма" - старажытны кампанент этнічнага топаса, прыналежнасць да яе ўспрымаецца як "прыроджэнная", "прыродная". У сваёй кнізе "Этнічная культуралогія: концепты, подходы, гипотезы" яна піша, што малая радзіма звязана з ідэяй каранёў, у сувязі з чым у нацыі, асабліва поліэтнічнай, гэта можа прывесці да раз'яднання па прынцыпе вузкамясцовых адрозненняў [4]. Нам варта прыгадаць, як у канцы мінулага стагоддзя на Беларусі аднекуль з'явіліся нейкія "яцвягі", якія спрабавалі адкалоць ад Беларусі заходняе Палессе.

Для развіцця мясцовага краязнаўства неабходна мець рэспубліканскую краязнаўчую арганізацыю з яе мясцовымі структурамі, як гэта было ў БССР у 20-я гады мінулага стагоддзя.

У другой сваёй кнізе "Белорусы. От "тутэйшых" - к нации" Юлія Чарняўская прыходзіць да высновы, што сёння тэрмін "нацыя" мае больш ганаровы змест, чым слова "этнас". Этнас адпавядае мінуламу, а нацыя - будучыні. Пры

гэтым абодва тэрміны часам злучаюцца разам, што нарадзіла савецкі канцэпт "нацыянальнасць" [6, с. 491]. Да рэвалюцыі 1917 года яго не было. Напрыклад, расійскі перапіс 1897 года быў пабудаваны на двух аспектах - веравызнанне і мова. Упершыню тэрмін "нацыянальнасць" з'явіўся ў савецкім перапісе 1926 года.

Можна пагадзіцца з вядомым беларускім культуролагам, што зараз слова "этнічнасць" не мае адзнакі фатальнасці, яна на даецца па праве нараджэння. Этнічна "іншы" і нават "чужы" можа стаць вялікім дзеячам культуры і нават яе сімвалам. Чарняўская прыводзіць шматлікія прыклады з рускай гісторыі.

Нам таксама варта пра гэта помніць. У нашых падручніках павінны згадвацца ўсе нобелеўскія лаўрэаты, якія маюць беларускія карані, а таксама пісьменнікі, мастакі, навукоўцы і гэтак далей. Толькі тады беларусы стануць еўрапейскай нацыяй з багатым гістарычным мінулым.

Трэба выкінуць на сметнік гісторыі навізанія нам у XIX і XX стст. міфы, што беларусы - сялянская нацыя, што нас заўжды прыгняталі літоўскія князі і польскія паны, а рускія цары былі лепшымі сябрамі і прыхільнікамі.

Як і ў кожнага народа, у нас былі і свае князі, і магнаты, і шляхта.

Возьмем славетную дынастыю Ягелонаў. Чаму мы не пішам у школьных падручніках пра яе беларускія карані? Хто была жонка Альгерда, хто маці і жонка Ягайлы? На якой мове ён размаўляў у штодзённым жыцці?

Варта дадаць некаторыя рысы і ў біяграфію апошняга караля Рэчы Паспалітай, расказаць пра яго паходжанне, добрае веданне беларускай мовы, любоў да сваёй малой радзімы, да беларускага горада Гародні. Нам варта пера-выдаць з адпаведнымі каментарамі цікавую кніжку Лаўрэна Абэцэдарскага "Беларусы ў Маскве". Гэты пералік можна доўжыць бясконца.

Напрыканцы некалькі канкрэтных прапаноў:

1. Вярнуць ва ўсе беларускія школы, незалежна ад мовы выкладання, выкладанне гісторыі і географіі Беларусі па-беларуску.

2. Вярнуць ва ўсе ВНУ краіны курс "Беларусазнаўства" з выкладаннем яго толькі па-беларуску.

3. Распрацаваць і ўвесці на ўсіх гуманітарных факультэтах ВНУ Беларусі курс "Гісторыя архітэктуры Беларусі" з абавязковымі наведваннямі шэдэўраў беларускага дойлідства.

4. Аднавіць дзейнасць рэспубліканскага краязнаўчага таварыства.

5. Напісаць і выдаць навуковыя і навукова-папулярныя вучэбныя дапаможнікі па-беларуску наступнага зместу:

А) Гісторыя ВКЛ;

Б) Гісторыя Рэчы Паспалітай;

В) Гісторыя Расійскай імперыі (XVIII - пач. XX ст.);

Г) Гісторыя СССР;

Д) Гісторыя БССР.

Абавязкова перакласці іх на англійскую і рускую мовы, а гісторыю ВКЛ і Рэчы Паспалітай - на польскую і літоўскую мовы.

6. Стварыць гістарычны беларускі часопіс на англійскай мове.

І тады не толькі вясельныя пары будуць ісці да муроў замкаў у Гародні і Лідзе, каб ад іх пачаць свой сямейны шлях, а і ўся нацыя будзе крочыць да лепшага жыцця, маючы за сабой цвёрдзі замкаў ды цвёрдыя нацыянальную памяць і свядомасць.

Літаратура:

1. Трусаў, А.А. Роля гісторыка-культурнай спадчыны ў фармаванні беларускай ментальнасці // Наша слова, № 40, 5 кастрычніка 2011 г.

2. Лыч, Л. Беларуская нацыянальная ідэя: тэарэтычны і практычны аспекты /Лыч Леанід. - Мінск: 2000. - 448 с.

3. Корчанов, М.В. Интеллектуальная история белорусского национализма. Краткий очерк (Под редакцией А.Е. Тараса). - Смоленск: Посох. 2011 - 212 с.: ил.

4. Чернявская, Ю.В. Этническая культурология: концепты, подходы, гипотезы / Ю.В. Чернявская - Минск: Бел. гос. ун-т культуры и искусств, 2010. - 263 с.

5. Снайдер, Тьмаці. Рэканструкцыя нацый: Польшча, Украіна, Літва і Беларусь, 1569-1999. - Мінск: "Медысонт", 2010. - 424 с.

6. Чернявская, Ю.В. Белорусы. От "тутэйшых" - к нации/ Юлия Чернявская. - Минск: ФУА информ, 2010. - 512 с.: ил.